

GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ'NDE YAZILI BASINDA OMBUDSMAN DENETİMİ

B.İşık ÖZKAYA*

Abstract

Like all institutions of society, The Republic of South Africa press monitoring system underwent some profound changes after the democratic 1994 election.

In 27 November 1996, Media Council System, which makes the monitoring of the press, had been abandoned and Press Ombudsman and Appeal Panel, which is an auto-control model too, had been adapted.

Today, Ombudsman System, which is the best way that the public can be served by providing for a readily accessible, impartial and independent complaints mechanism, is accepted to mediate, settle and, if necessary, adjudicate complaints in accordance with Code of Conduct and Procedure in the Republic of South Africa.

.....

Giriş

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 1994 yılında yapılan demokratik seçimlerden sonra tüm kurum ve kuruluşlarda yeniden yapılanma süreci başlatılmıştır.

8 Mayıs 1996 yılında kabul edilen yeni anayasa ile temel hak ve özgürlükler anayasal teminat altına alınmış ve 1948 yılından itibaren devlet tarafından uygulanmaya konulmuş olan ırk ayrımcılığı rejimi (Apartheid) yerine özgürlük ve çeşitliğin temel oluşturduğu yeniden

* Öğr.Gör.Dr., Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi.

yapılanma ve kalkınma projeleri doğrultusunda bir ulusun doğuşu süreci başlamıştır 1.

Bu süreçte kitle iletişiminin ve medyanın rolü, önemi seçilen hükümet ve Devlet Başkanı Nelson Rolihlahla Mandela tarafından her fırsatta dile getirilmiştir. Hedeflenen yayıncılık anlayışı ise, geniş bir alana yayılmış olan nüfusa yayıncılık hizmetinin götürülmesi, var olanların modern teknolojiler kullanılarak geliştirilmesidir 2.

Yazılı Basın

Ülkede yazılı basının teknik ve yazım standartlarının yüksek olduğu kabul edilir. 1994 yılından itibaren gazete ve diğer süreli yayınların sayısı artmış, gazete ve dergiler gruplar halinde organize olmuştur. Independent Newspaper, Nasionale Media, Perskor, Times Media başlıca grupları oluşturur. Diğer yayın kuruluşları arasında Caxton, Thompson's Publications, Republikeinse Pers, Publico ve Penrose sayılabilir 3.

Ülke içinde yayınlanan günlük ve haftalık 33 tane gazete, 100 kadar da yerel ve bölgesel gazete vardır. Gazetelerin büyük kısmı politika yapmaktan kaçınır ve iki dilde yayınlanır.

Sürekli yayınlar arasında 300 çeşit tüketiciye dönük dergi ve 500'den fazla ticari, teknik veya mesleki nitelikli dergi yer almaktadır 4.

Yazılı Basında Denetim

Apartheid dönemi sonrası denetimin, Basın Konseyi tarafından gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Konsey, basında çıkan haberlerle ilgili şikayetleri inceleyen bir karar organıdır. Kınama, tekzip, mahkeme kararlarını yayımlama yetkilerine sahiptir. Genel olarak, yanlış haberler, haksız yorumlar, devlet güvenliğini veya hukuk ve düzeni sarsabilecek yayınlar, ahlaka aykırı, kişisel özgürlüklere zarar veren, ırklar arası

1 Greg MORAN, You and The Constitution, Pressed by The Constitutional Assembly, Pretoria 1996, s.4

2 White Paper on Broadcasting Policy, Broadcasting Policy Framework, Department of Communication, Pretoria, May/1998, s.12-13

3 Keyan TOMASELLI, Ownership and Control in The South African Printmedia; Black empowerment after Apartheid, 1990-1997, Ecquid Novi, 1997, Vol.18 (1), Argo Publications, South Africa, 1997, s.16-67

4 South Africa, 1995, Print Media, CTP Book Printers (Pty) Limited, Cape Town 1995), s.125

ilişkilere zarar verebilecek nitelikte yayınlar, Basın Konseyinin yaptırım yetkisi içinde kalanlardır 5.

1990 ve 1996 yılları arasında gerçekleşen bu uygulamaya karşı bir çok gazeteci konsey uygulamalarının, Anayasa'da yer alan ilkeler çerçevesinde ve temel insan hakları doğrultusunda hareket eden bir toplumun demokratiklik ve açıklık gereklerine uymadığını ve ifade özgürlüklerinin kısıtlandığını savunmuşlardır. Özellikle Basın Konseyinin bir önceki siyasi rejimin devamı olarak görülmesinin sonucunda Konsey, kendini feshetme kararı vermiştir 6. 1996 yılına kadar uygulanan bu denetim biçimi, halka tarafsız ve bağımsız bir şikayet ve denetim sistemi getirebilme arayışları sonucu yerini Ombudsman sistemine bırakmıştır.

Çağdaş, demokratik ülkelerdeki gelişmeler paralelinde, basın özgürlüğünü korumak, aynı zamanda özgürlüğün kötüye kullanılmasını önlemek, meslek itibarını sarsacak davranışlara engel olmak amacı ile, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde de bir özdenetim mekanizması olan bu sistemin yazılı basın için denetim biçimi olarak kabul edildiğini görmekteyiz.

27 Kasım 1996'da bu uygulama, yazılı basın için yayın ilke ve esaslarını belirleyen, anlaşmazlıklara ilişkin usul kurallarını kapsayan yeni bir tüzük ile yaşama geçirilmiştir.

Ülkede, yeni Anayasa'da da vurgulandığı gibi basın özgürlüğü bireylerin özgürlüğünden ayrı düşünülemez ve bireylerin sahip olduğu haklara ve yükümlülüklerine basın da sahiptir. Ayrıca basın özgürlüğü, ifade özgürlüğü hakkı kapsamında temel hak olarak kabul edilmiştir 7.

Ombudsman ("Vatandaş koruyucusu" anlamına gelen, İsveççe kökenli bir sözcüktür), bir basın organı bünyesinde soruşturma yapmak, karar vermek, açıklamalarda bulunmak ve bazen de hataları düzeltmekle görevli kişidir 8.

Genel olarak bir özdenetim modeli olarak basında Ombudsman uygulaması iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki İsveç'te

5 Ecquid Novi, Media Codes in South Africa, 1994 Vol 15 (1), Published by Potchefstroom University, Potchefstroom, 1994, s.155

6 Arnold De BEER, Towards The Millenium, Van Schaik, Pretoria, 1998, s.309

7 The Constitution of The Republic of South Africa, Act.108, Pressed by Constitutionel Assembly, Pretoria, 1996, s.9

8 David PRITCHARD, Basın Konseyleri ve Ombudsmanlar Ne İşe Yarar?, Jean Marie Charon (Der), Medya Dünyası, Çev: Oya Tatlıpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.215

uygulanan kurum dışından gerçekleştirilen özdenetim, diğeri ise ABD'de gördüğümüz kurum içinden özdenetimdir 9.

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde kurum dışından gerçekleştirilen ombudsman uygulaması benimsenmiştir.

Ombudsman'ın Atanması, Yetki ve Fonksiyonları

1996 yılında kabul edilen tüzüğe göre, Ombudsman kurumu, yazılı basında anlaşmazlıkları çözümlene, arabuluculuk ve gerektiğinde kabul edilmiş olan ilkeler ve yargılama usulü çerçevesinde şikayetler ile ilgili karar verme yetkisine sahiptir.

Ombudsman; Editörler Meclisi (COE) tarafından seçilen bir üye, Siyah Editörler Forumu (BEF) tarafından seçilen bir üye, Güney Afrika Gazeteciler Birliği (SAUJ) tarafından seçilen bir üye, Güney Afrika Gazete Basın Birliği (NPU) tarafından seçilen iki üye ve Güney Afrika Medya Çalışanları Birliği (MWASA) tarafından seçilen bir üyenin, toplam altı üyenin oluşturduğu bir heyet tarafından atanır. (Tüzük madde 2) 10.

Ombudsman olarak seçilebilmek için gerekli koşulları şöyle sıralayabiliriz:

1. Güney Afrika vatandaşı olmak ve sürekli bu ülkede ikamet etmek.

2. Üst düzeyde editöryal deneyim birikimine ve anlaşmazlıkların çözümünü konusunda deneyime sahip olmak (Tüzük madde 3, 4, 7).

Johannesburg'da bir ofisi olan ombudsmanın giderleri Güney Afrika Gazete Basın Birliği (NPU) tarafından karşılanır.

Beş yıl görev yapmak üzere seçilen ombudsmanın, medyada görev yapmasına veya medya ile mali çıkar ilişkileri içinde olmasına izin verilmez. Ayrıca, siyasi parti veya benzeri bir organizasyonda, yerel veya ulusal yasal bir kurumda veya bunların farklı bir alt kolunda idari görev alması, üye olması yasaktır (Tüzük madde 3.4.4/4.7).

Ombudsman görevini kendisini atayan heyet ile bağlantılı olarak yürütür ve Tüzük ile içinde yer alan yazılı basına ilişkin ilke ve esasları uygular, denetler, yapılan yazılı basına yönelik şikayetleri inceleyerek ihtilafları çözümler.

9 Zeynep ALEMDAR, *Oyunun Kuralı, Basında Özdenetim*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s.29

10 Press Ombudsman of South Africa, *Constitution, Rules of Procedure, Code of Conduct*, Johannesburg, 1996, s.1-19

Şikayet ve Karar Prosedürü

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yayın ilke ve esasları, yazılı basın ile elektronik basın için farklı saptanmıştır. Güney Afrika Gazete Basın Birliği (NPU) üyeleri veya kendi isteği ile Ombudsmanın yetkisini kabul eden diğer yazılı basın tarafından, yayın ilkeleri ve esaslarının ihlal edildiği iddialarının yayından itibaren on gün içinde yapılması gerekmektedir (Tüzük şikayetler madde 1.3/1.6)

Ombudsmanın yetki alanı içinde kalan yazılı basın kurumlarının yayın ilke ve esaslarını yayınları ile ihlal etmiş olduklarına ilişkin şikayetin yazılı olarak yapılması gerekir. Tüzüğe göre; telgraf, e-mail, internet, faks mesajları veya telefon ile kişisel başvuru da kabul edilmektedir.

Şikayet anonim nitelikte, genel, anlamsız kötü niyetle, yayın ilke ve esaslarının dışındaki konuları içermekte ise veya konu ile ilgili yasal yollara şikayetçi tarafından başvurulmuş veya yasal yollara başvurulmayacağı taahhüdü şikayetçi tarafından Ombudsmana bildirilmezse, Ombudsman şikayeti kabul etmeyebilir (Tüzük madde 1/5) 11.

Ombudsman tarafından şikayetin kabul edilmesi durumunda şikayet karşı tarafa bildirilir ve tarafların gayri resmi olarak biraraya gelerek uzlaşmaları sağlanmaya çalışılır.

Yayın kurumu, şikayete neden olan durumu tekzip yoluyla ya da başka biçimde telafi edebileceğini önerirse ve Ombudsman da bu öneriyi geçerli ve yeterli bir çözüm olarak kabul ederse anlaşmazlık uzlaşma ile sonuçlanabilir. Ancak şikayetçinin bu karara itiraz hakkı vardır.

Gayri resmi görüşmelerden sonuç alınmazsa, Ombudsman şikayetçiden yedi gün içinde şikayetin temel nedenlerini, yayın örneğini, varsa yazışmaların örneğini, şikayeti doğrulayan yeminli beyanı da içeren tüm delilleri kapsayan bir ifade göndermesini ister.

Tüzük hükümlerine göre, şikayet ve delillerin örneği yedi gün içinde savunma ve delillerini bildirmesi için şikayet edilene gönderilir. Ombudsman kararını taraflardan aldığı yazılı ifadeler ve delilleri değerlendirerek verebilir. Ancak gerekli görürse tarafları davet ederek birlikte resmi görüşme yapabilir. Böyle bir toplantıda taraflar yasal ola-

11 Press Ombudsman of South Africa, Annual Report July 1997-July 1998, Prepared For:PMA Members-Founding Bodies by Press Ombudsman, Haziran 1998, çoğaltma, s.2

rak kendilerini temsil ettiremezler, sadece danışman buldurabilirler (Tüzük/şikayetler madde 2/3.4.5).

Ombudsman kararını en kısa zamanda taraflara bildirir. Gerekli görürse tüzükte yer alan yaptırımları uygular.

Her iki taraf da kararın kendilerine bildirilmesinden itibaren yedi gün içinde karara itiraz edebilirler.

İtiraz Prosedürü

Ombudsman tarafından verilen kararlara, onu atamaya yetkili olan heyet tarafından seçilmiş bir başkan, dört basın temsilcisi ve altı halk temsilcisinden oluşan bir jüri heyetine itiraz edilebilir. Tüzüğe göre her biri kendi içinde bir grup olarak kabul edilen basın temsilcileri, gazetecilik deneyimine sahip, özellikle yazılı basında çalışan kişiler arasından, halk temsilcileri ise yazılı basın ve toplumdaki işlevleri konusunda bilgili, basının iletişimsel değerini iletme konusuna katkısı olabilecekler arasından seçilir. Başkan basın hukuku ve yargılaması ve genel hukuk kuralları ve uygulamaları konularında geniş birikim ve deneyime sahip olmalıdır. Seçilenler, medyada görev yapamaz ve medyada finansal çıkarlara sahip olamazlar.

Tüm üyelerin, insan haklarını özümsemiş ve üyeliklerinde, kararlarında ve kuralları uygulamalarında, tarafsız olmaları gerektiğini kabul etmiş, düşünce ve ifade özgürlüğüne bağlılık sözü vermiş olmaları gerekir. Ayrıca tüm üyelerin dar anlamda Güney Afrika halkının temsilcisi olabilme özelliğine sahip vatandaşlar olmaları ve sürekli olarak ülkede ikamet etmeleri şartları da seçilebilme koşulları arasındadır. Üyelerin görev süresi beş yıldır.

İtiraz jürisi kararlarını çoğunluk oyları ile alır.

Yaptırımlar

Ombudsman veya jüri heyeti tarafından uygulanabilecek yaptırımlar aşağıdadır:

1. Şikayetin reddi,
2. Yayın ilke ve esaslarının ihlal edilmiş olması nedeni ile ihtar,
3. Jüri veya Ombudsman tarafından usulü ve şekli belirlenen düzeltme yazısının ilgili yazılı basında yayınlanması,
4. Yayın nedeni ile şikayetçinin uğramış olduğu zararın giderilmesine karar vermek

5. Bu bölümde yer alan yaptırımlara ilişkin olarak verilen kararların uygulanmasını sağlayacak gerekli tamamlayıcı veya yardımcı her türlü emir ve direktiflere ilişkin karar almak (Tüzük madde 7)

Yayın İlke ve Esasları

Yazılı basında gazetecilerin uymaları gereken yayın ilke ve esasları tüzükte belirlenmiştir. Apartheid döneminde ırkçı yönetimin yasal düzenlemeler ve aldığı tedbirlerle medyaya uyguladığı yoğun baskı, sektör içinde artan ahlaki sorunlar yeni dönemde yayın ilke ve esaslarının basın ile ilgili kurumlar tarafından sağlanacak uzmanlaşma ile tesbitini sonuçlamıştır. Aynı zamanda günümüzde çağdaş demokratik ülkelerde özenetim kuruluşlarının işlevleri arasında sayılan basın özgürlüğünün medya kuruluşları ve çalışanları tarafından kötüye kullanılmasını önlemek ve mücadele etmek için ilke ve esasların tesbit edilmesi ve bunlara uyulmasını sağlamak da hedeflenmiştir 12.

Tüzüğe göre, yayın ilke ve esasları şöyledir 13:

1. Haberler

1.1. Basın haberleri doğru, tam, kesin ve adil yayınlanmalıdır

1.2. Haberler belirli bir konu çerçevesinde, dengeli olarak sunulmalı, kasıtlı olarak veya ihmal sonucu aşağıdaki sebeplerle gerçeklerden ayrılmamalıdır.

1.2.1. Çarpıtma, abartma veya yanlış yorumlama

1.2.2. Bulguları eksik kullanma ya da

1.2.3. Özetleme

1.3. Sadece, kaynağını bildirdiği veya olayın oluş anındaki belirlenen gerçekler, önemleri ve içerikleri kaybedilmeden dürüst biçimde sunulmalıdır.

Haber gerçekler üzerine kurulmamış ya da fikirler, iddialar, söylenti ve varsayımlar üzerine kurulmuşsa, bu noktalar haberde açıklanmalıdır.

1.4. Haberin doğruluğu hakkında şüphe uyandıracak bir sebep varsa, doğrulamanın hemen mümkün olduğu durumlarda derhal

12 Vedat DEMİR, *Türkiye'de Medya ve Özenetim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.33

13 Press Ombudsman of South Africa Constitution, Rules of Procedure, Code of Conduct, s.16-19

düzeltilmelidir. Haberin düzeltilmesinin hemen olamayacağı durumlarda haber de belirtilmelidir.

1.5. Gazete genellikle yayından önce eleştirel konuda değişik görüşleri toplamalıdır. Gazetenin bu gerekliliği görmemesi ve yeterli sebeplerinin bulunmaması durumunda, haberin yayınlanması yasaklanır.

1.6. Yayınlanan bilgi ya da yorum hatalıysa, derhal gerekli önem verilerek, yanlışlar çıkartılarak, düzeltilerek veya açıklama yapılarak düzeltilmelidir.

1.7. Uygunsuz ya da müstehcen konularla ilgili haber, fotoğraf ya da skeçler, toplumun ahlaksal yapısına duyarlılıkla sunulmalıdır.

1.8. Tecavüz ya da cinsel saldırıya maruz kişilerin kimlikleri onların izni olmadan yayınlanmamalıdır.

1.9. Dürüst yoldan ya da adil olmadan elde edilen ya da güveni süistimal edecek olan haberler, eğer toplum için büyük önem taşıyorsa yayınlanmamalıdır.

1.10. Özel yaşamla ilgili konularda ve kişilerle ilgili konular üzerine haberler ve yorumlarda gerekli özen gösterilmeli ve yasal olarak topluma çıkar sağlayacaksa yayınlanmalıdır.

1.11. Bir gazete, bireylerin ya da grupların, ırk, milliyet, din, renk, doğum yeri, cinsiyet, cinsel tercih, medeni hal, politik görüş ya da fiziksel sakatlıklarını eğer önemli değilse geniş olarak kamuya sunmamalıdır.

2. Savunmak

Gazete okurlarına adil olarak haber verebilmek için fikirlerini sağlam şekilde savunmayla doğrularken aşağıdaki esaslara dikkat etmelidir.

2.1. Gerçek ile fikirler açıkça ayırdedilmelidir.

2.2. İlgili gerçekler yanlış sunulmamalı ya da gizlenmemelidir.

2.3. Metinde ya da başlıklarda gerçekler saptırılmamalıdır.

3. Yorum

3.1. Basın, toplum için önem taşıyan olay ya da eylemleri adilce ve uygun olarak yorumlamaya ve eleştirmeye yetkilidir.

3.2. Yorum, basın organı tarafından, yorum olduğu belirtilerek sunulmalı ve doğru saptanmış ya da adil olarak gösterilmiş ve işaret edilmiş gerçekler üzerine yapılmalıdır.

3.3. Basın tarafından yapılan yorum, fikirlerin dürüst bir şekilde ifadesi olmalı, kötülük ve aldatma niyeti üzerine kurulmamalı, konuya materyal olan gerçeklerden yeterli miktarda içinde bulundurulmalıdır.

4. Manşetler, Posterler, Resimler ve Başlıklar

4.1. Resimlerle ilgili başlık ve altyazılar, haberin içeriği hakkında ya da resim üzerine uygun bir görünüm yansıtmalıdır.

4.2. Posterler halkı yanıltmamalı ve hakkında yazılan habere uygun olarak görüntü vermelidir.

4.3. Resimler yanlış tanıtmamalı, yanıltmamalı ya da bu amaçlarla işlenmemelidir.

5. Güvenilir kaynaklar

Bir gazete, güvenilir bilgi kaynaklarını korumak mecburiyetindedir.

6. Ödeme

Suç işlemiş ya da önemli bir yanlış davranışta bulunmuş ya da hüküm giymiş ya da suça ortak olmuş ya da suçlu yakını, aile, arkadaş, komşu, meslektaşı olan; istisnai olarak, toplum yararına gerekli olduğu görülen ve ödeme yapılması gereken durumlar hariç, böyle kişilere yayın için ödeme yapılamaz.

7. Şiddet

Vahşilik, şiddet, gaddarlık-canavarlık gösterilmesinde, basın dikkatli ve sorumlulukla hareket etmelidir.

Sonuç

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, Ombudsman kurumunun kabulü ve göreve başladığı tarih itibarı ile 1997 Haziran ve 1998 Haziran arasında bir yıllık süreci kapsayan yıllık raporda yer alan verilere göre yazılı basın ile ilgili seksendört şikayet yapılmıştır. Bu süreçte sadece yedi şikayet yazışmalar nedeni ile bitirilememiş diğer şikayetler Ombudsman tarafından çözümlenmiştir. Şikayetçilerden bir tanesi Ombudsman kararına, kararın basın özgürlüğü ve Anayasal hakların uygulanması konusundaki önemli prensiplere aykırı olduğu gerekçesi ile itiraz etmiştir. Haziran 1998 ve Kasım 1998 tarihleri arasında ise kırkaltı

şikayet Ombudsman'a ulaşmıştır. Şikayetlerden dördü yazışma aşamasında olup diğerleri sonuçlandırılmıştır.

1997 Haziran ayından itibaren sayısal dökümü verilen şikayetler değişik günlük, yerel veya bölgesel yazılı basın aleyhine toplumun çeşitli kesimlerinden bireysel veya özel-resmi kuruluşlar tarafından yapılmıştır. Rapora göre, şikayetçilerin hemen hemen tamamı Ombudsmana başvurduğunda, mahkemeye gidilemeyeceği kuralını kabul etmişlerdir.

Ülkede yazılı basının denetimi ile ilgili olarak Ombudsman modelinin uygulanması henüz yenidir. Geçmişte Basın Konseyi uygulamasında doyurucu sonuçlar elde edilememesi nedeni ile hukuk sistemleri açısından gelişmiş ülkelere benimsenen bu sistemden her ne kadar yerleşmesi zaman alacaksa da gerek yazılı basın gerekse kamuoyu şu anda hoşnutdur. Bu sonuç yapılan şikayet sayısının fazla oluşu, çözümünün hızlı ve kararlara itiraz sayısının az olması ile de kanıtlanmaktadır.

Kaynakça

- ALEMDAR Zeynep, **Oyunun Kuralı, Basında Özdenetim**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990
- DE BEER Arnold, **Mass Media: Towards The Millenium**, Van Schaik, Pretoria, 1998
- DEMİR Vedat, **Türkiye'de Medya ve Özdenetim**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998
- ECQUID Novi, **Media Codes in South Africa**, 1994 Vol 15 (1), Published by Potchefstroom University, Potchefstroom 1994
- Press Ombudsman of South Africa, **Constitution, Rules of Procedure, Code of Conduct.**, Johannesburg 1996
- GREG Moran, **You and The Constitution**, Pressed by The Constitutional Assembly, Pretoria 1996
- Press Ombudsman of South Africa, **Annual Report, Jul 1997-July 1998**, Prepared for PMA Members, Founding Bodies by Press Ombudsman, July 1998

- PRITCHARD David, **Basın Konseyleri ve Ombudsmanlar Ne İşe Yarar?**, Der:Jean Marie Charon, Medya Dünyası, Çev:Oya Tatlıpınar, İletişim Yayınları, İstanbul 1992
- South Africa 1995, Print Media, CTP Book Printers (PTY) Limited, Cape Town 1995
- The Constitution of The Republic of South Africa, Act 108, Pressed by Constitutional Assembly, Pretoria 1996
- TOMASELLI Keyan, Ownership and Control in The South African Print Media, Black Empowerment After Apartheid, 1990-1997, Erquid Novi, 1997 Vol 18 (1), Argo Publications, South Africa, 1997
- White Paper on Broadcasting Policy, Broadcasting Policy Framework, Departement of Communication, Pretoria, Mayıs, 1998

